

FÜGGELÉK

1. [A MADÁCHI VÉGEREDMÉNY]

Nyilván nem fogok a kérdéshez összefüggően hozzászólni, mert nem hiszem, hogy az volna a cél, hogy én most hosszas történetfilozófiai értekezésekben mondjam el saját ötleteimet Madáchcsal kapcsolatban. Sokkal izgalmasabbak azok a kérdések, amelyeket *Az ember tragédiájának* olvastakor önmagunk számára mindannyian megfogalmazunk.

Van itt egy nagyon fontos kérdés. Azt hiszem, hogy ezzel a kérdéssel a mellettem ülő Kántor Lajost is kitűnően sarokba lehetne szorítani, de hát én átveszem ezt a hálátlan feladatot, hogy sarokba-szorultnak minősítem magam, és megpróbálok valamelyest válaszolni. Nem minden ember [él] Ádám színvonalán. Sőt, igen sokan vannak, akik végigküzdik ugyan hétköznapi szürke sorsukat, de eszükbe sem jut a lét és nemlét kérdésein töprengeni. És ettől még jól is vannak, sőt. És itt van – úgy hiszem – a legfontosabb kérdés. Egyáltalán szükség van-e *Az ember tragédiájára*, és ha szükség van, akkor kinek a számára? Egy szűk értelmiségi kaszt privilégiuma-e az, hogy a lét és nemlét nagy problémáival küszködjön? Egyáltalán: vajon mi fontosabb? Egy jól sikerült disznótor, vagy egy gyengén sikerült Madách-előadás? És egyáltalán hogyan kell élni ahhoz, hogy közben még értelmeseznek is látsszunk és közben még jól is éljünk és közben minden meglegyen, mert az isteni dolog, ha minden megvan, és hát mi lehet az önök eszményképe, mint hogy minden meglegyen, gusztusos épületek, szép autók, zsebhelikopterek és minden fenék kérem, vagyis a probléma az, hogy van-e értelme ezekkel a kérdésekkel foglalkozni akkor, amikor az élet úgyis lezajlik, objektíven, tanulták ezt, objektíven zajlik le. S ha a mi kis egyéni akaratunkkal az életbe, a nagy dolgokba nem tudunk beleszólni, legalábbis elhatározó módon, akkor mi a csudának foglalkozzunk mindezzel? Miért: nem vagyunk véglegesen aranyhal-tenyésztők és filatelisták? Ez az életünk nagy problémája. Vajon megéri-e foglalkozni ezekkel

a problémákkal, vajon megtehetnénk-e azt, hogy ne foglalkozunk ezekkel a problémákkal? Ugyanis ha foglalkozunk velük, akkor tudomásul kell venni azt, hogy foglalkozunk velük. Pontosabban: egyesek foglalkoznak vele, mások nem. Tény, hogy vannak, akiket érdekelnek ezek a problémák. Miért? Vajon a kibicsaklott agyúak sajátossága az, hogy a lét kérdéseivel vívódnak, ahelyett, hogy a mindennapjukat biztosítanák? Vajon ezek azok a bizonyos fellegjárók? Ezek azok a bizonyos filozófia iránt érdeklődők, akiket valaki szerint ki kell irtani? Kérem, minden bizonnyal van abban valami, hogy a lét nagy problémáival foglalkozni nem egy hálás dolog. Nem szórakoztató feladat esténként a lét nagy kérdésein töprengeni. Egész más dolgokon érdemes töprengeni, de nem a lét nagy problémáiról, ahogy mondják egyesek. Mégis hangsúlyozni szeretném azt, hogy van egy ilyen tény: hogy foglalkoznak vele emberek, tehát meg kell magyaráznunk azt, hogy azok, akik foglalkoznak ilyen problémákkal – közöttük Madách –, vajon miért teszik ezt. A szellem kifdicamodása, furcsasága-e az, hogy ilyen kérdésekkel foglalkoznak vagy természetes dolog?

Nyilvánvaló, hogy én természetesnek fogom minősíteni azt, hogy a lét nagy problémáival foglalkozunk. A kérdés az, hogy ez mennyiben természetes. A kérdés az, hogy vajon mit értünk az alatt, hogy ember, melyek azok a fő kritériumok, amelyek az embert emberré teszik, hiszen mindenki tudja ugyebár, hogy a munka teszi az embert emberré, de azt is mindenki tudja, hogy a munka céltudatos tevékenység, hogy mint minden céltudatos tevékenység, előrevetített tevékenység, vagyis mindenki nagyon jól tudja azt, hogy van valami, ami előbb van, mint a munkánk, ez a munkánk célja, és mindenki nagyon jól tudja, hogy ott, ahol van cél, ott van eszme is, és ott, ahol eszme van, ott az eszme igyekszik megérteni lehetőségeit, igyekszik megérteni a létet.

Lehetséges-e az, hogy ne foglalkozunk a lét nagy kérdéseivel? Hogyne, lehetséges. Abban a pillanatban, ahogy végleg kitenyészjük a tábornokok nagy álmát, az igazi embert, ugyanis az agy nélküli embert, akinek nincs céltudata, tehát nem fog foglalkozni a lét nagy kérdéseivel. De amíg ezt a kibernetikus aggyal betáplált agyat, kibernetikával pótolta agyat nem találják ki, addig kénytelenek vagyunk tudomásul venni azt, hogy van céltudat, és a céltudat, az eszme elő-

képe valaminek, ami még nincs, amit csak meg akarunk valósítani, és hogyha van egy ilyen előkép, van egy ilyen eszme, akkor ez az eszme meg akarja érteni azt, amiből kiindul, amit alakítani akar, amit át fog formálni, s meg akarja érteni a létet. Lehetséges, hogy ne akarja? Hogyne! De ha nem akarja, az azt jelenti, hogy valamit nem akar, valamit tagad, ami már megvan, vagyis a lehetőségét tagadja. Nem akarjuk a lét nagy kérdéseit feszegetni? Nem akarjuk. Ez nem azt jelenti, hogy nincsenek ilyen nagy kérdések, mert van eszünk, amivel nem akarjuk. Van valami, ami miatt nem akarjuk. Van valami, ami miatt kellemesebb anyagi létünket megtervezni, ha ugyanis nem akarunk nagy kérdésekkel foglalkozni, az azt jelenti, hogy egy olyan korban élünk, amelyben a nagy kérdésekkel nem érdemes foglalkozni, a nagy kérdésekkel foglalkozni hálátlan dolog, ami nem azt jelenti, hogy nincsenek nagy kérdések, hanem azt, hogy nem foglalkozunk velük. Szerencsénkre az irodalomban foglalkozott velük Madách. Mi viszont olvassuk Madáchot. A probléma az – Kántor itt elmondta –, hogy Madách micsoda nehéz körülmények között működött. 48 bukása, kiábrándultság, az egész ügy borzasztó szomorú, magánélet, társadalmi élet, kiábrándultságok, hát kérem, abban a korban mindenki ki volt ábrándulva. Higgyék el nekem, a kor tele volt kiábrándultan rohangáló emberekkel. Egy Madách lett közülük. Egy darab. A probléma az, hogy miért? Mi tette Madáchot Madáchcsá? Miért lesz Madáchból nagy író, miért nem lett számtalan más kiábrándult emberből, számtalan más meggyötört emberből, szerencsétlen emberből nagy alkotó?

A kérdésre én itt nyilván nem fogok végleges választ adni, épp csak felvethetjük itt azt, hogy Madách a magyar kultúra számára mindenekelőtt talány – és példa. Azért példa, mert Madách végiggondolta a kérdéseket. A magyar kultúrának nem fő sajátossága, hogy benne állandóan mindenki végiggondolja a problémákat. Úgy tűnik, hogy a magyar kultúrának csak néhány nagy költője merte végiggondolni a kor problémáit. A többiek is gondolkodtak ezen, de rövidesen találtak egy illúziót és megnyugtatták magukat. Rohadt a kor, de jön a szebbik – mondták, és minden rendben volt, megvolt a nagy illúzió, miért kell ezen gyötrődni, egész egyszerűen remélni lehet, hogy egy szebb kor jön. S akkor jön egy Madách, és ő azt mondja: mi az, hogy szebb kor? Hát

nézzük meg az emberiség sorsát. Hogy néz ki az emberiség élete? Emberek jönnek, emberek mennek, pusztulnak, az emberi lét változik, de az örök emberi feltételek megváltoztak Ádámék óta? Megváltozott az a tény, hogy mindannyiunknak szembe kell néznünk saját életünkkel és saját pusztulásunkkal? Megváltozott-e az a probléma, hogy mindannyian saját halálunk előképének a bűvöletében élünk? Valószínűleg nem – mondja Madách. A dolgokban van egyfajta ismétlődés. Az emberi sors nemcsak újat hoz mindig, hanem ismétlődést is. Ez az ismétlődés az a nagy keret, amelyben Madách a maga filozófiai mondanivalóját végiggondolja. Madáchot én tehát mindenekelőtt mint gondolkodói alkatot méltatnám. Madáchban azt látom, hogy végig lehet gondolni, bármilyen nehéz szituációban is végig lehet gondolni a kérdéseket. Igaz, hogy megoldásuk nem lesz, de maga a végiggondolás a nyereség. Vannak itt önök között olyanok is, akik szintén végiggondolták a kérdéseket, és feltettek egy ilyen újabb kérdést, amely a végiggondolással kapcsolatos, figyeljek kérem meg ezt a kérdést, nagyon izgalmas: azt mondja, folyvást küszködni kell, a madáchi felfogás szerint nincs megállás, előre kell lépni, és ha Madách most élne, ismét egy távolabbi kort festene meg, ismét előre kéne tenni egy lépést, a kommunizmusból is tovább kellene lépni. Kérdés: melyik társadalom lenne az, milyen körvonalait tapogathatná ki, mármint Madách, ennek a jövő társadalomnak, hisz nincs megállás, a kommunizmusból is tovább kell lépni. Valaki azt mondja: Madách következetes gondolkodó, én is következetes gondolkodó vagyok, tehát azt mondom: ha Madách most élne, akkor egy még távolabbi perspektívából vizsgálná a világot. Kérem, azt hiszem, hogy a kérdés jogosult, izgalmas dolog ez, szerintem a legizgalmasabb. Madách végiggondolta azt, hogy nincs olyan társadalom, amelyben ne kellene egy jobb társadalomért küzdeni. Ez a madáchi végeredmény. Tehát a madáchi végeredmény nem egy ideális társadalom illúziója. Nem arról van szó, hogy hajrá, előre elvtársak, a kommunizmus felé, és akkor minden rendben, mert a mi gondolkodónk megfogalmazhatja a kérdést: és azután mi lesz? Mi? Küzdelem, kérem. Küzdelem – mondja Madách –, és azt hiszem, hogy ebben nagy igazság van. Ugyanis, ha végignézünk a madáchi koncepción, de ha végignézünk a történelmen – önök mindannyian történé-

szek egy kicsit, nálunk mindenki filozófus, mindenki történész és mindenki irodalmár –, ha végignéznék a történelemben, mit tapasztalnak? Ugyanezt fogják tapasztalni. Hogy mi az állandóság a történelemben? A küzdelem. A küzdelem a történelemmel, a feltételekkel, a minket körülvevő reális viszonyrendszerrel, az intézményekkel, a politikai eszmékkel, az illúziókkal, az állandó küzdelem. Miért? Azért, mert valahogy le kell élni egy életet, és azt úgy kell leélni, hogy méltó legyen ahhoz, hogy életnek lehessen nevezni.

Visszatérve az első kérdéshez: istenem, van, aki méltó életnek tartja azt, ha sikerült életében 87 disznót levágnia? Bocsánat ezért a furcsa hasonlatért. Ez lesz az életünk tartalma és értelme? A probléma reálisan így tevődik fel: mivel lehet kitölteni egy életet úgy, hogy az méltó legyen hozzánk? Nagyon valószínű, hogy Madáchtól megtanulhatjuk azt, hogy hogyan lehet. Azzal, hogy becsületesen végigküzdjük ezt az életet. Hogy ez nem egy hálás feladat? Hogy emiatt rengeteg kellemetlenségünk is lehet? Hogy – valahol – nagyon kényelmetlen dolog? Így van. Nem muszáj vállalni. De szerintem nagyon sokan vállalják, s önök közül még többen fogják vállalni. Nyilván azért, mert önök között még több következetes gondolkodó lesz, mint amennyi a mi nemzedékeinkben volt. Ilyen szempontból óriási szerencsénk, hogy sokkal kevesebb az illúziójuk. Óriási pechjük, hogy sokkal kevesebb az eszményképük. A két oldal kiegyenlíti egymást; irigylem magukat, mert nincsen illúziójuk, önök is irigyelhetnek minket, mert mi még mindig tele vagyunk szép, nemes, fennkölt eszményekkel, amelyek közül mindenekelőtt egytel vagyunk tele: a madáchi eszménnyel, azzal, hogy méltó módon le lehet élni egy életet akkor, hogyha becsületesen végigküzdöttük.

Azt hiszem ezt az eszményt azért önök közül is nagyon sokan vállalhatják.

Egy harmadik kérdésre is választ akartam adni, de hát itt szerencsére nem vagyunk irodalmárok között, akik mindig tudnak válaszolni. Óriási szerencsénk, hogy nyíltan beismerjük azt, hogy nem tudunk bizonyos dolgokra válaszolni. Azt fogják mondani – Kántor is érintette ezt a problémát –, miért nem adunk választ? Hát választ tudok én adni valakinek az egyéni sorsára, hogy mit fog ő vállalni abból, amit a tartásos emberi élet jelent? Tessék vállalni valamit.

Majd önök el fogják mondani, hogyan képzelik ezt. Minden nemzedék másképp képzei el, mással akarja megtölteni az életét. Másképp akarja emberhez méltó módon végigélni az életét. Hogy mit jelent ez? A mi számunkra azt jelentette, amit megpróbáltunk megcsinálni. Önök nyilván egészen más dolgokat próbálnak majd megcsinálni. Csomó pozitív, remek dolgot. Mert nem tehetnek mást, mert kénytelenek csinálni, mert emberek.

Ádám örökké lelkesedik, eléri célját, kiábrándul, majd mindent újból kezd, keresi a lét célját, a boldogságot, de küzdelmének talán egyetlen stádiumában boldog: a küzdő ember állapotában. Van aki megkérdezi: tisztán a küzdelem érzése boldogítaná az embert? Vannak, akik sikerélményre törekszenek, szeretik, ha sikeresen élnek. Mi az, hogy sikeresen élni? Gazdagon kérem, kitüntetésekben. Társadalmi hierarchiában megfelelő szerephez jutni. Megkérdezik egymást az emberek, 20 évig nem találkoztak, és azt kérdezik egymástól: mit valósítottál meg? A válasz: Dacia 1300.

A probléma az, hogy ez a küzdelem rendelkezik-e valamilyen tartalommal? Mit jelent az, hogy küzdelem? Van ennek tartalma, vagy küzdelem a küzdelemért? Véleményem szerint a küzdelemnek az a tartalma, hogy megvalósítsuk azt, amit mi egy adott korban a legemberibbnek tartunk, és amit egyáltalán ez a kor megvalósítani enged számunkra. Ha ilyen szempontból fogom tehát a problémát felvetni, akkor a küzdelem a küzdelemért reálisan azt jelenti, hogy egy kor maximális lehetőségeit megragadva, maximálisan, igényesen megvalósítom azt, amit én emberségnek nevezek.

Szórakozás? Nem – meglátják, hogy mennyire nem szórakozás. Még egy kérdés fogalmazódott itt meg, a fejlődés problémája. Hogy állunk mi a fejlődés problémájával? Egyes teoretikusok szerint az emberiség végveszélybe jut, a fejlődés következtében feléli önmaga elől a Föld tartalékait. Mi a helyzet ebben a kérdésben?

Hát kérem, isteni dolog az, hogy a kérdés megfogalmazódott, és isteni dolog az, hogy Madách nagyon pontos választ adott akkor, amikor ő még erről nem is tudott semmit. Ez az, amit én következetességnek neveznék. Gondolkodói teljesítménynek. Madách nem ismerhette a Római Klub jelentését, amit ma már világszerte ismernek, amely kimutatja, hogy a Föld jelenlegi nyersanyagtartalmakai nem tudom 2030-ra, 50-

re, kimerülnek. Végesek a tartalékok, s utána mi lesz? Degradálódás. Tudják, mi az? Vissza a vízbe, a fára – mondták annak idején. Hogy állunk a fejlődéssel? Hát hogy álljunk? Nem tudjuk egészen pontosan. Bízunk benne. Higgyünk benne, mert az olyan jó érzés. Higgyünk abban, hogy azért mégse merülnek ki, de ha kimerülnének? Higgyünk abban, hogy majd találunk egy remek pótlékot. Hogy az véletlenül nem a tengerből származó fehérje lesz? Egy időben ez volt a legszebb illúzió – nem számít, lehet tízmilliárd ember, majd az algákból csinálunk olyan fehérjepasztillákat, hogy mindenki izmos lesz és kerek.

Kérem, utána kiderült, hogy algák nélkül nem lesz oxigén. Tehát választani kellett: vagy megfulladunk, vagy eltekinünk nagyjából az algáktól. De most van egy újabb nagyszerű lehetőség, tisztelt elvtársaim. Hát az atomenergia felhasználása – óriási lehetőségek vannak. Igaz? Na jó. Higgyünk a fejlődésben? Higgyünk, senkit nem akarok illúzióiban bántani, miért ne hinnénk? Hát ez így szép. Én azt mondom, hogy inkább fogadjuk el azt, amit Madách megoldásként javasol. Most, most harcoljunk azért, hogy teljes emberek legyünk, és megvalósítsuk az emberi lehetőségeket. És akkor lesz fejlődés. Mert a fejlődés nem valami előregyártott séma. Nem a történelem immanens, belső mozgása. Hanem minden történelmi korszak egyedi küzdelme azért, hogy a világ előbbre menjen. Tehát nem arról van szó, hogy most elolvassuk ezeket a jelentéseket, nagyon értelmesek vagyunk, okosak vagyunk, ügyesek vagyunk, mi magunk csinálunk valamit, aztán a következő nemzedék megint lök egyet előre a társadalmon, és majd aztán így eljutunk oda, valahová nagyon magasra. Ez így nem megy kérem, de sohasem ment így. Az emberek minden korszakban meg kellett valósítsák saját korszakukat. Ez alatt nagyon egyszerűen azt értem, hogy mindent meg kellett tenni azért, hogy küzdelmük révén gazdagabbak, emberibb emberek legyenek. Önök nagyon jól tudják azt, hogy Marxék arról beszéltek, hogy az emberiség igazi történelme a kommunizmusban kezdődik. Hát akkor vidám harcot kívánok önöknek a kommunizmus előtti korszakban, amely nyilván az emberiség előtörténete. Ha előtörténet, akkor még nem vagyunk megvalósult emberek. Ha ez nem tetszik nekünk, akkor nézzünk továbbra is megfelelő önbizalommal a tükörbe és mondjuk azt, hogy

igen, én ember vagyok, de jelenleg az emberiség előtörténetének korszakát éljük, és ha körülnéznek a világban, ha azokat az antagonizmusokat figyelembe veszik, amelyek a világban reálisan akadályozzák azt, hogy az ember a saját lehetőségeit megvalósítsa, akkor rájönnek, hogy az előtörténelem korszakában élnek, és itt az ideje, hogy mindent elkövessünk, elkövessenek önök is és mi is azért, hogy az emberiség reális történelméhez végre elérkezzünk. Ha így tekintjük a problémát, akkor végeredményben nincs miért elkeseredni. Ne azon gyötrődjünk ugyanis, hogy van-e fejlődés, vagy nincs, hanem egyszerűen dolgozzunk. Mégpedig maximálisan, nagyon jól és még annál is jobban.

1973

2. [AZ ÚJ HULLÁMRÓL]

Amint a bevezetőben is hallható volt, az lenne a feladatom, hogy vitaindítót mondjak itt egy nem kevésbé fontos könyvről – Molnár Gusztáv könyvéről van szó –, továbbá atyai minőségemben is megnyilvánuljak, mint az új hullámnak nevezett szellemi irányzat egyik kezdeményezője. Mindenképpen ezek a megállapítások korántsem közömbösek és korántsem esnek rosszul az embereknek, nyilván nekem sem, noha nyilván sokat lehetne vitatkozni arról, hogy létezik-e ilyen új hullám, és hogyha létezik, mi annak a tartalma, és hogyha Molnár Gusztáv ennek az ún. új hullámnak az egyik képviselője, vajon mit jelent az új hullámnak nevezett vonulaton belül az, amit Molnár Gusztáv ebben a kötetben megvalósított.

Itt rengeteg olyan fogalomról beszélek, amit nem tudok tisztázni. Ugyanis abból indulnék ki, hogy én egyáltalán nem vagyok biztos abban, hogy itt egy új hullámról van szó. Valami hullámverés valóban van, de hogy abból valóban hullám lesz-e, vagy nem lesz, azt én még nem tudom eldönteni.

Kétségtelen, hogy szemben az ötvenes évek – ha akarják – filozófiai, ha akarják, ideológiai – helyzetével, valóban megjelent a hatvanas évek végén, még inkább a hetvenes évek elején néhány fiatalember, aki valami mást akart csi-

nálni, mint elődei. Ez roppant természetes dolog, mindenki mást akar csinálni, mint elődei, és hogyha ez nem volna, akkor nagyon furcsa helyzetbe kerülnénk. Mindenki mást akar csinálni – jobbra nem szokott ez sikerülni, de időnként sikerül is. Kétségtelen, hogy ez az itt új hullámnak nevezett társaság más élményekben, más világban nőtt fel, mint elődei. Tény az, hogy bizonyos történelmi szituáció talán kedvez annak, nem vagyok benne biztos, talán kedvez annak, hogy az elméletben ez az új hullámnak nevezett társaság valami mást csináljon, mint az említett elődei.

Sokat lehetne beszélni róla, de azt hiszem, hogy unalmas volna, hogyha elmondanám, hogyan nézett ki az ötvenes évek ideológiai, szellemi, filozófiai élete. Unalmas volna azért, mert a fiatalabbak számára ez már poros olvasmány, a középnemzedéktől fölfelé pedig ismert korszak, amelyről túl sokat nem érdemes beszélni, mert hát ismerjük, hogy milyen volt az, nagyon jól tudjuk, hogy ezt a korszakot dogmatikus korszaknak nevezték – egyébként nagyon helyesen –, és más jelzőkkel is ellátták, szintén nagyon helyesen. Vagyis túl sokat nincs miért beszélni erről a korról. Ideológusairól önök tudnak. Nagyon jól tudják, az ötvenes éveknek kik voltak az ideológusai, azt is tudják, hogy nemzeti-ségi vonalon kik képviseltek valamit az akkori ideológiában. Mégis megemlíteném, már csak önmagam számára is ismétlgetem ezeket a neveket; tudják jól azt, hogy az ötvenes években nemzeti-ségi ideológiánkban igen komoly szerepet játszott a ma is komoly szerepet játszó Gáll Ernő, azt is tudják, hogy a hatvanas években ismét komoly szerepet kapott az ideológiai életben Balogh Edgár. Azt is pontosan tudják, hogy voltak más szereplői is az ötvenes éveknek, mint Balázs Sándor, Sztranyiczki Gábor és más fontos és kevésbé fontos szerzők.

Na most, ezek az emberek, velemmel együtt egyébként, aki tulajdonképpen az előző generáció sikertelen terméke vagyok, velemmel együtt végeredményben annak a kornak hű kifejezői voltak. Hüen elmondták azt, amit hüen el kellett mondani. Ez nagyon hatékony eszköz volt annak idején, senki sem jött zavarba, mindenki pontosan tudta, mit illik, mit kell és hogyan kell mondani. Nagyon – ilyen szempontból – megnyugtató korszak volt. Később derült ki, hogy ez a megnyugtató korszak egy csomó ellentmondást hordozott, amivel

szembe kellett nézni. Nyilvánvaló, hogy akkor, amikor szembe kellett nézni a múlttal, elsőként azoknak kellett szembenézniük elméleti múltjukkal, akik ezt az elméleti múltat csinálták. Azoknak kellett szembenézniük, akiknek lelkiismeret-furdalásuk volt azért, mert úgy csinálták végig az ötvenes éveket, ahogy végigcsinálták. Ez a lelkiismeret-furdalás egyekben még határozottabb volt, már csak azért is, mert a harmincas évektől kezdve készítették elő azt, amire aztán feltették a koronát az ötvenes évek. Egyszóval a lelkiismeret-furdalás különböző szintjein mozgó ideológusok voltak azok, akiknek szembe kellett nézniük ún. dogmatikus múltjukkal.

Van egy furcsa dolog, lehet, hogy én nem tudom érthetően megmagyarázni, azért, mert túlságosan érthető, túlságosan evidens, és ilyenkor az ember mindig zavarba jön. Közhely tulajdonképpen. Az a közhely ugyanis, hogy akkor, amikor valamivel szembenézünk, akkor, amikor valamivel közvetlenül harcolni kezdünk, az ellenfél lesz az, amely nagymértékben meghatározza, hogy milyen eszközöket tudunk felhasználni. Ez a nagyon furcsa dolog derült ki a hatvanas évek közepére a régi ideológusok esetében, akik amikor szembe fordultak saját múltjukkal, oly módon voltaik kénytelenek ezt a múltat úgymond felszámolni, hogy közben a múlttól kapott eszközökkel éltek. A múlt eszközei mutathatók ki világosan ezeknek az ideológusoknak az önkritikájában is. Amikor saját múltjukat bírálták, akkor ez a múlt, ez a dogmatikus múlt szükségképpen meghatározta azokat a fogalmakat, amelyeket a dogmatikus múlttal szemben fel akartak szabadítani, fel akartak használni, s amelyek segítségével le akartak számolni a múltjukkal. Ez az a korszak, amit már mindenki ismer vagy szinte ismer önök közül. Ez az a korszak, amikor előtérbe kerültek azok a kifejezések, hogy „humanizmus”, hogy „eszmény” és más hasonlók, amelyeket mindmáig – nagy örömünkre nyilván – használunk, de amelyek használatát nagymértékben az határozta meg, hogy a dogmatizmus korszaka nem volt humanista korszak, hogy a dogmatizmus korszakának az eszményei úgymond nem voltak igazi eszmények, vagyis kénytelenek voltunk ugyanezeket a szavakat használni és szembefordítani saját múltjukkal.

Ezt azért kellett előrebocsátani, mert most képzeljük el ezt a helyzetet, amikor a hetvenes években jön egy generáció, amelyiknek nincs lelkiismeret-furdalása, amelyik nem haj-

landó magára venni apái bűnét úgymond, és amelyik egész egyszerűen közömbösen visszatekint, és azt mondja: milyen szavakat használtok ti? Miért használjátok ezeket a szavakat, milyen értelemben használjátok, milyen tartalma van egyáltalán ezeknek a szavaknak? És akkor egy furcsa dolog kezdődik. Mindaz, amit természetesnek hittünk és felhasználtunk hosszú időn keresztül, úgy is mint dogmatikusok, és úgy is mint antidogmatikusok, ezeket a szavakat hirtelen jövő fiatalok kritika tárgyává teszik. Nem abban az értelemben, hogy el akarnak vetni, ahogy ezt mondani szokás: elvetnek valamit. Egész egyszerűen abban az értelemben, hogy meg akarják világítani azt, hogy mit jelentenek ezek a kifejezések, hogy mi a szerepük, hogy van-e elméleti tartásuk, vagy pusztán ideológiai kijelentések ezek. A fiataloknak tehát volt egy óriási előnyük elődeikkel szemben. Nem kellett szembenézniük tulajdonképpen olyan múlttal, amely lelkiismeret-furdalást okozott volna nekik. Nem volt még idejük elkövetni semmi hibát. Teljes ártatlanságuk tudatában harcoltak a bűnösök ellen, akik ezt be is vallották magukról, és hosszasan ostorozták magukat az antidogmatizmus érveivel. Nos, ez a büntudat-nélküliség némi felszabadulást jelentett számukra. Ezt a felszabadultságot érzékelem én mindenekeelőtt Molnár Gusztáv könyvében, de ezt a felszabadultságot éreztem Tamás Gáspár Miklós könyvében is, ezt a felszabadultságot éreztem általában a *Szövegek és körülmények* szerzői esetében. Azt a nyugodt önbizalmat, ahogy azt mondják, hogy ti, akik előttünk ennyit hibáztatok és használtatok a hibákkal kapcsolatos valamennyi olyan ideológiai kifejezést, amelyről meg azt se tudtátok, hogy mit jelent, ti ne szóljatok bele a nagyok – fiatalok – dolgaiba, mi ugyanis nem használjuk ezeket a kifejezéseket, hanem bírálat tárgyává tesszük. Ebben a bírálatban minden biztonnyal – ebben a pillanatban bátran elmondhatjuk – Molnár Gusztáv és Tamás Gáspár Miklós jár – jutott – a legmesszebbre. Ez nem véletlen, ők publikáltak önálló kötetet, tehát az ő tevékenységüket lehet a legbiztosabban megítélni.

Mivel éppen Molnár Gusztáv lelkiismeret-furdalástól mentes, nagyjából ifjú kritikus, engedjék meg, hogy eme hosszas bevezető után végre rátérjek a tárgyra, amely után a tárgyalás nyilván rövid lesz, és befejezés nélkül marad ez a vitaindító, de gondolom, a vitában a befejezések tömegei

bukkannak majd fel. Molnár Gusztáv előszeretettel hadakozik például a vitaindító személyének véleménye ellen. Molnár Gusztáv könyvében csekélységem igen gyakran előfordul mint elméleti bírálat tárgya, és meg kell mondanom, hogy amikor Molnár Gusztáv úgy találta, hogy elméleti fegyvereit az én ideológiámon tudja a legélesebbre köszörülni, akkor ez nekem különösképpen nem esett jól, de ez nem is zavart túlságosan. Nem esett jól, ez nyilvánvaló (ez szubjektív vallomás, és azért teszem itt, hogy némiképp emberarcot öltjön ez az egész vita, ami itt ki fog alakulni, remélem), nem esett jól, mert hiszen miért esne jól, hogyha az embert bírálják, ráadásul jön valaki, aki legalább tíz évvel, tizenötlet, hússzal fiatalabb, mint ő, és különböző kifogásokat emel kifejezései, szóhasználata, fogalomhasználata, ideológiája, ideológiai célkitűzései, eszményei ellen. Hát amikor Molnár Gusztáv ezeket a különböző ideológiai kifejezéseket elméleti kritika tárgyává tette, akkor, mondom, ez nem esett jól ugyan, de mindenképpen tiszteletre méltónak találtam egyrészt – nem is a bátorságot, hiszen ezt annyiszor elmondták, hogy milyen tiszteletre méltó a bátorság –, nem, Molnár Gusztáv következetességét találtam tiszteletre méltónak, azt a következetes-séget, hogy ő mennyire szeretne mindenáron megszabadulni valamitől, amitől meg kell valahogy szabadulni, én ezt el is ismerem. Ez a valami – hogy úgy mondjam – az elméleti fogalmak ideológiai ballasztja.

Ez gyönyörű. Én tudom azt, hogy ezt senki sem érti e pillanatban, minden bizonnyal a vitaindító sem; pontosabban sejti, hogy mi van e kifejezés mögött. Mégis itt arról van szó, hogy Molnár Gusztáv nagyon határozottan szeretne egy olyan elméletet kidolgozni, amelyben ne legyenek meg azok az ideológiai prekonceptiók vagy premisszák, amelyek lehetlenné tették az elmúlt nemzedék számára, hogy helyesen lássák a történelmet.

Hát itt egy elég kényes ponthoz jutottunk, a történelemhez. Ugyanis a történelem mindig egy nagyon kényes pont, de hát a történelem azért ennek ellenére is van – ez valami, ha nem is igen tudjuk pontosan, hogy mi, de hát a történelem az van. Na most, a történelmet látni nem rossz dolog. Azért, mert a történelmet látni annyit is jelent, mint megérteni azt a helyzetet, amelyben élünk, megérteni azt a szituációt, sőt

több: elméletileg leírni azt a világot, amelyben élünk adott.

A történelemmel kapcsolatban tehát nagyon kényes problémák vetődnek fel, az a kényes probléma ugyanis, hogy hogyan közelítsünk a történelemhez. Molnár Gusztáv úgy érzi, hogy a megszokott ideológiai fegyverzetben a történelemnek ilyen vagy olyan értelmezése nem mehet normális körülmények között végbe. Úgy érzi, hogy az ún. – általa így nevezett – spekulatív dialektika – vagy nevezzük könnyebbség kedvéért dialektikának, csak azért, hogy ne kelljen két szót használni –, tehát az ún. dialektika az egy olyan történelmet feltételez, amely a múltból a jelenen keresztül a jövő felé irányul, mégpedig úgy, hogy ezt az irányulást tulajdonképpen mi utólag megkonstruáljuk. Hogy a történelmet újra-csináljuk, oly módon, ahogy az nekünk a legjobban megfelel, éspedig ahogy a mi jövőképünknek a legjobban megfelel. Molnár Gusztáv szerint a történelemnek ez a spekulatív látása azt jelenti, hogy mi kitűzünk magunk elé valamilyen nagyon nemes és nagyon nagy célt, majd a cél szempontjából megnézzük a történelmet, és kiderítjük a történelemről, hogy ennek semmi más dolga nem volt az elmúlt évezredekben, mint hogy e cél felé vonuljon előre.

Na most, az ilyenfajta történelem-konstrukcióval találkozunk a múltban, az ilyenfajta történelem-konstrukció jogosan bírálható. Mit ajánl Molnár Gusztáv helyett? Most itt egy nagy kérdőjelet szeretnék megfogalmazni. Remélem, hogy majd ő fog itt erről röviden beszámolni. Mi az a helyes történelmi szemlélet, az az elméleti fogalomrendszer, aminek segítségével helyesen lehet a történelmet megragadni? Hát Molnár Gusztáv rendkívül erőteljesen tudja bírálni elődeinek ideológiai hibáit, a spekulatív dialektika hibáit. Nagyon elemésen veszi észre azt, hogy az ideológiai fogalmakat, az ideológiai kifejezéseket milyen tartalom nélkül használtuk. De mit ajánl helyette? Egyelőre az az érzésem, hogy azt ajánlja, hogy legyünk okosak és legyünk elméletiek, és hogy kritizáljuk a fogalmainkat, de hogy milyen lesz az a történelem-szemlélet, amely kellőképpen elméleti lesz, amelynek birtokában megértjük ezt a világot, amelyben élünk, amely nem lesz spekulatív, amely nem fog bizonyos ideológiai premiszakból megkonstruálni egy már meglévő világot; hogy mi-

lyen lesz ez a történelemszemlélet, ez a Molnár Gusztáv könyvéből egyelőre szerintem még nem derül ki.

És miért ne vethetnék én az ő szemére is egynémely dolgokat, hiszen ő sem ártatlan akkor, amikor az én bírálatomról van szó. Hát kérem szépen, kezdetben az volt a rögeszmém, hogy Molnár Gusztáv százhusz oldaláról – lehet, hogy több, le kell kontrollálni – írt 30 oldalas recenziómat fogom felolvasni. Gondolom, hogy itt agyonverés tárgyát képeztem volna, tehát nem mertem ezt megkockáztatni. Ebben a 30 oldalas recenzióban egész egyszerűen azt a kérdést teszem fel önmagamnak is és Molnár Gusztávnak is: Rendben van, én elhiszem, hogy létezhet egy olyan – én nem kételkedem benne –, egy olyan fogalomrendszer, amely elméleti jellegű, amely lehetővé teszi, hogy kiküszöböljük a történelemszemlélet ideologikus hibáit. Ám lássuk.

Én egyelőre ennyit szeretnék mondani. Ám lássuk a szerzőt. Majd ő elmondja nekünk, és itt vannak éppen elegen, akik kérdéseikkel hozzásegítenek majd ahhoz bennünket, hogy egyrészt saját ideológiai hibáinkat észrevegyük, másrészt Molnár Gusztáv elméleti konstrukcióját kellő kritikai alapon megvizsgálhassuk.

1977